

ДЗЕН И ТРАДИЦИОННИТЕ ЯПОНСКИ ИЗКУСТВА

Бойка Цигова

**ДЗЕН И ТРАДИЦИОННИТЕ
ЯПОНСКИ ИЗКУСТВА**

София • 2014

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Книгата е издадена с подкрепата на
Мицубиши Корпорейшън

This publication is supported by
Mitsubishi Corporation

- © 2014 Бойка Цигова
- © 2014 Борис Цигов, корица
- © 2014 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN 978-954-07-3687-7

СЪДЪРЖАНИЕ

Към читателите	7
УВОД	11
ПЪТЯТ НА ДЗЕН	17
Будизмът в Япония през вековете	17
Мислители и послания	29
Сидхарта Гаутама Буда /Гаутама Буда/ Шакиямуни	29
Кукай 空海/Кобо Дайши 弘法大師 (774–835)	31
Сайчьо 最澄/Денгьо Дайши 伝教大師 (766/7–822)	34
ДЗЕН-БУДИЗЪМ	36
Будизъм и Дзен-будизъм	36
Чан/Дзен-будизъм и Дзен	39
Универсалното в учението Дзен	41
Дзен-будизмът в Япония през вековете	45
Мислители и послания	51
Нагарджуна 龍樹 (яп. Рюдзю)	51
Бодхидхарма 達磨/だるま/ボーディダルマ	54
Мьоан Ейсай 明菴栄西 (Ейсай Дзенджи 栄西禅師) (1141–1215)	55
Доген Дзенджи 道元禅師 (1200–1253)	56
Хакуин Екаку 白隠 慧鶴 (1686–1769)	57
ДЗЕН И ИЗКУСТВОТО	59
Дзен: религия, философия, естетика	59
Дзен и традицията в японското изкуство	67
ДЗЕН, ЖИВОПИСТА И КАЛИГРАФИЯТА	70
<i>Суйбоку-га</i> 水墨画, <i>суми-е</i> 墨絵	70
<i>Енсо</i> 円相	79
ХАЙКУ 俳句 И КАРТИННИТЕ МУ ОБРАЗИ	80
Чрез словото към несловесното	80
<i>Хайга</i> 俳画 – поетичният танц на четката	90
Допълнителни бележки	93

ЦВЕТЕТО В ЕСТЕТИЧЕСКАТА ПАРАДИГМА НА ДЗЕН	95
В света на цветето: <i>икебана/ kado</i> 華道 (Пътят на цветето)	95
„Духът“ на каменния пейзаж	105
ИЗКУСТВОТО „НО“ И „ЦВЕТЕТО НА ПРОСВЕТЛЕНИЕТО“	110
Естетическите тайнства на сценичното изкуство <i>Но</i>	110
<i>Хана</i> 花 – „Цветето на просветлението“	112
ИЗКУСТВОТО САДО/ЧЯДО 茶道 („ПЪТЯТ НА ЧАЯ“)	119
<i>Чя но ю</i> 茶の湯 и <i>саго</i>	119
Основоположници и етапи на развитие	122
Естетиката на <i>саго</i>	127
Библиография	130

Към читателите

Страниците на тази книга отразяват основното съдържание на лекциите ми в няколко дисциплини по едноименни и сходни теми, които изнасям пред студентите от магистърската програма, както и в две други мои дисциплини в бакалавърската програма на специалност Японистика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Докато през 1988 г. книгата ми „Дзен-естетиката и японската художествена традиция“ беше не само първият, но и единственият очерк у нас по тази проблематика от български автор, днес книжният пазар и Интернет пространството изобилстват от разработки и трудове на известни европейски, американски и японски будолози и изследователи. Разполагаме с публикации на оригинални текстове от древни и класически източници, преведени на български и много други езици. Общуването в Интернет пространството предоставя също и широк достъп до богата база данни относно различни гледни точки на български и чуждестранни автори по въпроси, отнасящи се пряко или косвено към Дзен. Едновременно с разширяващия се спектър на познанието в тази област, в България темата за Дзен също продължава да е привлекателна за широк кръг от хора, търсещи отговори за същността на живота и света на духовното.

Въпреки задълбочения интерес на специалистите и съществуващите фундаментални изследвания¹, в науката все още не е даден окончателен отговор на въпроса за това, къде е границата между доктриналния аспект на дзен-будисткото учение и мотивираната от него художествена практика, която представлява неделима част от него. Естетическите категории и принципи на Дзен се обсъждат в повечето случаи или сами по себе си, или предимно описателно и констативно. Съществува ли някаква система в съвкупността им, има ли сред тях някаква концептуална йерархия, в какво отношение тези принципи могат да бъдат класифицирани – тези въпроси остават все още открити. Същото се отнася и за все още неразработваната проблематика, свързана с разкриването и анализа на

¹ Освен цитираните трудове в книгата са отбелязвани и препратки към гледни точки в теориите и на други, утвърдени в световната наука автори.

естетическия потенциал при акта на медитиране в Дзен, за разлика от други психосоматични методи и медитативни практики.

Дзен е едно неотменно предизвикателство, което постоянно е съпътствало и мен самата в професионалния ми път на японист. По „дзенски“ спонтанно възникна и решението да подготвя още една книга, посветена на Дзен, която да е продължение на предишната и същевременно да я допълва. Целта в случая е въз основа на някои съществуващи хипотези, пряко или косвено засягащи Дзен, да се открият особеностите на естетическия потенциал, чрез който неговата същност се идентифицира с красотата на самия творчески акт. Иначе казано, включен в разсъждения върху художественото творчество, Дзен се осмисля едновременно и като причина, и като следствие, а също и като самодостатъчна интерпретация на творческия акт.

Описанието на традиционните японски изкуства, които са обект на разглеждане в книгата, е сведено до минимум и те се представят предимно като източници на конкретни художествени форми, послания и образци, чрез които се онагледяват естетическите аспекти на някои дзенски концептуални понятия, категории и принципи.

Тъй като Дзен е неразделна част от традиционната японска духовна култура с дълга история, подходът към представянето на факти, личности и събития в книгата е преди всичко информативен. С тази цел в някои от главите са включени раздели, които съдържат кратки биографични данни за известни мислители, личности и/или откъси от текстове на художествени произведения, сутри и трактати, както и отделни художествени образци, илюстриращи съдържанието на съответната тематична част.

При обсъждането на редица въпроси, свързани с концептуалната същност на Дзен, съм предпочела да се опра на трудове на автори, които имат изградени и доказани теории в тази област. Предложените от мен виждания относно естетическите аспекти в учението са в резултат преди всичко на изследванията ми и не се базират на придобит опит в практиките на Дзен.

За транскрибиране на термини, понятия, имена и названия е използвана кирилица. Изборът ми е продиктуван от убеждението, че макар и все още неутвърден като официална норма, с този начин на транскрипция може да се постигне най-близко българско съответствие с изговорното звучене на японската лексика. При тран-

скрибирането с кирилица на някои термини, имена и реалии не са отразени фонетични особености като дължина на гласни (в отделни случаи и удвояване на съгласни), но това се компенсира с графичното им изписване на японски език непосредствено след транскрибираната дума. Имената на кирилица следват българската традиционна линия: лично и фамилно име, а в йероглифния им графичен вид фамилното е преди личното (според приетия в Япония ред на изписване на имена).

УВОД

Изтокът и Западът винаги са съществували като равностойни страни на общия културен модел на човешката цивилизация. Всяка среща с Изтока е пореден шанс за приобщаване към *другостта*. Но както при всяко запознанство, самата среща не е достатъчно условие за сближаване. Необходимо е и дълбоко осъзнато желание за разбиране на източната духовност, което да съчетае познанието с убедеността за култивиране на определена психологическа нагласа, преодоляваща съблазните на екзотичното. Макар и твърде други от нашите да са не само езиците на народите от Изтока, но и духовните стереотипи на източното светоусещане, днес вече все по-ясно се забелязват тенденции на двустранно сближаване между тези стереотипи. В контекста на съвременната наука опозицията „Изток–Запад“ постепенно започва да се преосмисля както в рамките на самия източен културен ареал, така и извън него. В общия аспект на равнопоставеност културните различия в съвременния свят придобиват по-друг облик, а интерпретацията им – нови измерения. Иначе казано, различното не се разглежда като напълно равнозначно на чуждото. Промени в тази посока настъпват и в осмислянето и тълкуването на източната естетика. Постепенно започват да се променят методологичните подходи при съвременния прочит на културните реалии, на идеите и образната система на източното художествено творчество.

Една от основните предпоставки на възгледа за красотата в изкуството е интуицията, а естетическите критерии са въз основа на обвързаността с красотата на природната даденост, с нейните форми, багри, звуци и преображения. Творческите процеси в изкуството на Изтока са в тясна причинно-следствена връзка с източната мисловност, която е специфично съчетание между идеализъм и прагматизъм. Самият творчески акт е рефлекс на източното светоусещане за хармония във Вселената и живота на човека. Сферата на духовното начало, при което неемпиричната същност на творчеството е тъждествена на емпиричното, е пространство на естетическа изразност, а методите и посоките на овладяване на това пространство се означават със събирателното понятие *път* (яп.: 道, *go*).

Подобен път към опознаването на красотата чрез самоопознаването е и учението за *Истините*, постулирани от школата на медитативния будизъм, чието китайско название е *Чан*², а японското – *Дзен* 禪.³ Произходът и на двете названия е свързан със санскритското понятие *дхяна*, с което в будизма се обозначава един от етапите по пътя към просветлението (петото от шестте освобождаващи действия (санскр. *pāramitā*), определено като „концентрация“, „медитация“ или „медитативна стабилност“. Според Д. Т. Судзуки обаче „дзен не се покрива с понятието „дхяна“, макар дзен (на японски) да идва от китайската транскрипция (чан) на санскритския оригинал“ (Судзуки 1991: 33; Дюмулин 1989: 38; Уеда 1993: 295–297). Въпреки че е производна от корена „dhi“ („мисля“, „съзерцавам“), думата *дхяна* не означава „обмисляне“ в обичайния смисъл. Китайският термин за *дхяна* – *чинлу*, означава „безмълвно съзерцание“, а тибетският *bsam glan* – „уравновесено съзнание“. Очевидно поради концептуалния характер на понятието е допустимо то да бъде нюансирано в превода без промяна на основния му смисъл. Ето защо в нашия български вариант то може да бъде представено като *пределно съсредоточаване на съзнанието*.

Какви са параметрите на *не-съзнателното*, което се съдържа в идейните предпоставки и практиките на Дзен? В какъв смисъл това поетично начало е не само източник на художествена образност, но само по себе си е причина за естетическо претворяване на представите за света, човека и красотата в конкретни художествени форми? Как *особеното* се съчетава с *универсалното* в някои традиционни японски изкуства? Как някои форми, дори жанрове в традиционните японски изкуства се пораждат в лоното на Дзен и с какво допринасят за пренасочване на естетическите възприятия? С какви художествени средства японското изкуство, включително

² Съкратено от *ch`an`na* – китайски превод на санскритската дума *dhyana* (*дхяна*; на езика пали – *dhyana*). Първоначално терминът е бил транскрибиран с два китайски йероглифа (禪那), а впоследствие остава само едната идеограма 禪, която на китайски се чете като *dzjen* (pinyin: *ch`an*) и означава „медитация“ (вж: Dumoulin 1989: 38; 上田閑照 1993:295–297).

³ В Япония терминът придобива по-широк смисъл. Относно семантичната многоаспектност на понятието вж.: 広辞苑 (*Kōjien*), 1988; 禪の本 (*Zen no hon*), 2002: 36; Suzuki 1973: 16–18, 361; Wong Kiew Kit 1998:12–14; Dumoulin 1989:16, 19, 31); Относно концептуалната многозначност вж. също: Мирча Элиаде. *Йога. Свобода и бессмертие*. С., 2000, с. 360; Kōgen Mizuno. *Buddhist Sutras*. Tokyo, Kosei Publ., 1982, с. 73.

и словесното, използва синкретизма на религиозно-философските и естетически концепти на Дзен-будизма? И не на последно място – в какъв аспект Дзен може да се разглежда като състояние на *естетическо преживяване* с оглед на специфичната образност, език и стил на художествени проявления? Всеки един от тези въпроси е коментиран в една или друга степен в редица научни изследвания, но не и от гледна точка на комплексната им разработка в отделна тема за *дзенестетическото преживяване*.

Сред най-авторитетните научни трудове за Дзен най-близо до тематиката на естетическото начало в него са книгите на Дайсецу Тейтаро Судзуки (1870–1966). Преди появата на първата серия от трудовете му „*Есета върху Дзен-будизма*“ (1927) светът извън Япония няма почти никаква представа за същността на учението на тази будистка школа. Многобройните публикации на Д. Т. Судзуки представят нов подход в популяризирането на Дзен в Америка и Европа. Освен с богатия си опит като Дзен-учител Д. Т. Судзуки се ползва и със световно признание за създадената от него система за тълкуване на дзенбудистката концепция с оглед усвояването ѝ от хора с не-източен тип съзнание. Тази система е и най-подходящият модел за съпоставителни анализи, защото в нея са съчетани по най-убедителен начин японският и неапонският възглед за същността на Дзен като културен феномен.

С признание за научен принос в будологията се ползват и анализите на Дайсецу Т. Судзуки за аналозиите между будизма и Дзен-будизма. Известно е, че според традиционната оценка на Дзен опитите за аналогии се определят по-скоро като интерпретация, отколкото като научна заслуга. Въпреки това тази тенденция не може да омаловажи заслугите на Д. Т. Судзуки, който се възприема като „оригинален мислител, със свой принос в психологията и сравнителното изучаване на много религии“ (Уотс 1996: 270). Двете съчинения на Д. Т. Судзуки 鈴木 大拙 貞太郎 „*Essays in Zen Buddhism*“⁴ и „*Zen and Japanese Culture*“ (1973) са основополагащи за изследвания на естетическите аспекти на Дзен. От тази гледна точка посочените трудове са използвани като най-подходящи източници в подкрепа

⁴ *Essays in Zen Buddhism: First Series* (1927), New York: Grove Press; *Essays in Zen Buddhism: Second Series* (1933), New York: Samuel Weiser, Inc. 1953–1971. Edited by Christmas Humphreys; *Essays in Zen Buddhism: Third Series* (1934), York Beach, Maine: Samuel Weiser, Inc. 1953. Edited by Christmas Humphreys.

на тезата за оригиналната същност на *естетическото преживяване в Дзен*.

Като обект на аналитични обобщения Дзен е в ползрението и на синолозите. Съпоставителният анализ в книгата „*Културата на Изтока в съвременния западен свят*“ (1977) на руската изследователка Е. В. Завадска допринася за по-задълбочено осмисляне на аналозиите, които могат да се открият в идеен план между *чан/дзен*-будисткото учение и някои явления в художествената култура на западните цивилизации.

Идеен източник за *естетическото преживяване в Дзен* е и трудът на Секида Кацуки „*Практиката дзен*“⁵. В нея авторът насочва вниманието към Дзен в качеството му на медитационна практика, съпроводявана от конкретни състояния на съзнанието. Проследявайки различните етапи по пътя към просветлението, Секида изгражда теоретична база за проучване на естетическия характер на преживяванията в качеството им на субектни състояния на универсалното съзнание. Не по-малко убедителен в това отношение е и Уон Кю Кит – известен опитен майстор и дългогодишен учител по *кунфу* в школата на манастира Шаолин и автор на „*Всичко за Дзен в една книга*“⁶. В качеството си на утвърден наставник в областта на психосоматичната дзен-практика, той разяснява обектно-субектния характер на преживяването в състояние на самосъзерцание. Наред с описанието на разнородните проявления на учението са описани и възможните подстъпи към просветление, въведени в контекста на естетическите усилия за неговото постигане.

Опорни точки за анализ на *естетическото преживяване в Дзен* са също така идеите на един от най-авторитетните изследователи и историографи на Дзен – Хайнрих Дюмулин, и по-точно теорията му за ролята на херменевтичния подход при интерпретиране на азиатската духовност. Според него „*както отлично знае всеки, който е*

⁵ По-нататък и до края са използвани цитати от руския превод на съчинението на Кацуки Секида *Zen Training*. New York: Weatherhill, 1975, публикувано в изданието: Судзуки, Д. Т. *Дзен-Буддизм. Основы Дзен-Буддизма*. Кацуки С. *Практика Дзен*. Бишкек: МП „Одиссей“, 1993, 469–670.

⁶ Wong Kiew Kit. *The Complete Book of Zen*. Shaftesbury, Dorset, 1998. Авторът е написал и редица ръководства по изкуството *цигун*, *тай-гъзъцюан* и др.; Цитиранията по-нататък са по изданието на руски ез.: Вон Кю Кит. *Энциклопедия дзен*/ Пер. с англ. А. Гарькавого. М., Фаир Пресс, 2001.

правил сериозни опити да разбере Изтока, изобщо е невъзможно съгържанието на азиатската духовност да бъде погвеждано под общ знаменател със западната култура“ (Дюмулин 1963:11). Неговото убеждение е, че за да се осъществи успешна среща между културите на Изтока и Запада, са необходими както „по-задълбочен поглед към богатите съкровищници на азиатското изкуство, като се избягват капаните на сравняването му със западното“, така и владеене или поне познаване на източните езици, защото „по-голямата част от огромно и дълбоко духовно по същността си богатство най-често е забулена с пелена от странни и непонятни китайски и японски словесни форми“ (Дюмулин 1963:10).

Независимо от различните подходи към темата, всеки автор има свое оригинално присъствие в общата научна книжнина за Дзен. Във всеки текст, посветен на Дзен, могат да се открият гледни точки относно *естетическото преживяване*, макар и то да не е основен обект на концептуални постановки, определящи принципите на Дзен-естетиката. Това се отнася както за трудове, в които Дзен е централен обект на изследване, така и за други, в които отделни аспекти на Дзен-идеите са подразбиращи се или се използват като средство за доказване на една или друга научна теза със сходен, произведен и дори по-отдалечен предмет на изследване.

За един продължителен период от историята на японската култура и изкуство дзен-интерпретацията на будистката философия се превръща в основна идейна и структурна парадигма чрез творчество. Нещо повече – Дзен може да се разглежда и като един от основните фактори за формиране на ценностната система на националната японска култура. С Дзен са свързани редица традиционни японски изкуства. Те са обединени от общото название *geigo* 芸道 („пътят на изкуството“) и наличието в наименованието на всяко от тях на общата лексикална компонента „до“ 道 („път“). Сред тези изкуства са : *shyogo* 書道 – Пътят на калиграфията“, *chago/chago* 茶道 – Пътят на Чая, *nohaku-go* 道能楽 – Пътят на сценичното изкуство „Но“, *kaigo* 華道 – Пътят на цветето, *kogo* 香道 – Пътят на благовонията, *aijigo* 合気道 – Пътят на енергията, *gyujyogo* 柔道 – Пътят на гъвкавостта, *karatego* 空手道 – Пътят на празната ръка, *kenjo* 剣道 – Пътят на меча, *kyogo* 弓道 – Пътят на лъка, *taekyondo* テコンドー – Пътят на удара с крак и юмрук, и *hogyogo* – Пътят на ножа (естетическа разфасовка

на риба). В лоното на Дзен са също и монохромната пейзажна и портретна живопис с туш *дзэнга* 禅画, и традиционната тристишна поетична форма *хокку/хайку* 発句/俳句. Всяко от изброените изкуства е предпоставка за превръщането на творчеството в ежедневието, а на ежедневието – в творчество⁷.

⁷ В настоящата книга са включени само някои от изброените изкуства.